

ЧЕДЕНГИ КҮСТҮҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

(Тыва) РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЛДАРЛЫГ АРТИСТИ, ЧОГААЛЧЫ ТЕАТР УРАН ЧҮҮЛҮНҮҢ ХООЧУНУ МАРИАМ РАМАЗАНОВАНЫҢ ДААРТА ТӨРҮТҮНГӨН ХҮНҮ)

Найысман Кызыл. Дээрле карагы булуттар сүрөжү, кыркыл, хунуң караа кыжырыкын дег болган соода, баштайгы харын демдиктери сарылы бадыл, сооксуулар салгып-лат өрткөн-душкө кыжылырнын ариннары суйбал, сагышка ачыгы кончуг кылдыр дээр. Ол удлутун арзында куузуулар күскү тонугу, арин дургаар чүтүргү берген дыйрыкшактар наы-харин улгатканын баыткан, бажыны буурул дүктөрүн шокор аржымал-биле кыжыра шырп алган, улуг, кылдырк, хүрөн-кара паратарынын шоо оул, чаактары соолбураа берген дег кыжыр, шала бұшук сыныгы кырган эн «Поэта» дээр ав-тобус доктар чеге дүжү өлөш, манган ак легхум-шын театрына тавар базыл отурар. Оон арин-шырайы-дан аржык чорурун кыжы доктан эскерип каал болур. Театр хоогуна арзында көрөшкн турган анык бөлүк артистерин бирээ:

— Оо, Хорлуу-Кадай биске аадын келди, экин, бажы, кылдыкылар эки чор бөтэ— дээр соода, олар чүтэ эрген чүтө дег, ону долган берген.

— Төрзөн уам, ийги бажы-ным, кады өскөн эш-өөрүмү, силерин сагып бээр кыжыр-дир мен. Бөрөгөн чамы-бале кылдыгыт келди, урууларым. Чүтүр чурттан чор мен, кады-ным эки-дир — дээр, ол чообузда эркин ууу салыпша шаг чок саадыкан. Улгады берген улус чеге ында, ол анык артист оолдар, кыстары көрүп кааш, болуучу шаандакы кыл дээр назын узени сактып келген боор. Оон аныкында чараш чоранын бөгүтү арин-шырайы бенин херекчиле турар. Татып-да ол уде оон-биле укүражы берген: «Аныкында урбам аана эес чораян боор аа, та чеке оолдарын чүтээн арткаан кыжы» деп баштаганымшан, чүтанын херекчилетим. Шы-нап-ла, чгар-болуустун чур-дагы байдал оон сектил-сартыжы-биле донажы берген-е боор, ол арый мунгарга апаран. Бинала-да артист кады болгон соогу эскелерге билиртерей, баштап чүтга-зын төш, төгүлүт кынын беран. Соок хүнге сылапкан, мени бажыныче чалаан угбай чүе.

Бир дыйштырн хүнде хоорай-нын чөнн талазында, хавак кырында Лопсанчал кудум-чуунада тос казт бажында ийи ерзале чурттан олулар, Тыванын хөгжүмшннн театры-нын үндөлөкчилеринин бир-өөсү, уруулар чогаалчыны шулуку, хундугу мен Мариам Алексеевна Рамазановага укүрашкан, ара соода чү-тузанын чамындай бис. Чеденги күстүн күрүн көрүп, 70 жылдыкка болса, хөгүлү-баштаан салбаан хооун артистин налдар-төгүтүн сал-гыра ташытыршп көрөй.

Казыгга да кыжы төрзөн ады-нелиг, төрөд чоңугу, жүжү үшөн у-черилг болур чүе ийиан. Маризмнин ады-еги казын татарларын. Ады-еги Ульшанын хоорайга сал бады-

рар чегин амылчыны, азым бажык эзин, болуун ө-бүле турган. Өг-бүсө үш уруугу, Раисаны — бугхаттер, Ми-хилин — электер. Оларын арзымдан Мариам терле са-лым-чанын кыжы болуп төрүтүнгөн. Ол Хакас аягы-номугу областын Аскиа районында Бала деп чеге төрүтүнгөн-даа болса, 1930 чылда ады-неи-биле Тываже көжүп келген. Азым Харзал алдын уурга-йына амылал турган. Кы-зылдын Михаил Буттүе ат-туг бир дугаар шокозына Мариам өрөнөп турган, оон артист болуп салым-чанын илереп, шоклага шнй бөлү-мүне киржи, концерттерге ойнап, концерттерге ырлап, таңылап, харын-даа хоорайга болууга өрөнөкчлеринин чуну чүл көрүлдеринге ки-ришкен, шааналарын ак-кыр эларган. Өрөнөкчи чылдар доогулан. 1942 чылда Кызылдын театр студиясына өрөнөп турганша, анык кыс шилдерин үзүндүлөргө ойнап, концерттерге ырлап, таңы саппал, уран номчул-га болуучу чокаткан шү-лүктөрүн номчуп турган.

Ычан СССР-ден чалады келген режиссер Иван Ис-полцев, композитор А. Н. Ак-сенов, калемчестер Л. И. Израйлевич, балетмейстер Анатолий Шатин, таңычы Елизавета Шатина, дыйжер Р. Г. Миронович анык ар-тистин баштайгы башкылары болушан, театр уран чү-лү ханы билип алдырына кыгамчык улуг дузаны Ма-риамга болгаш тыа арти-стерин бөгүтү хооунарына келди турган олар ут-пазынар. Мариам ычанга «Уй-мез», «Денгур-оол» деп шилдерге орус болгаш тыа дыйдарга ойнап турганы со-дун, Өрөнөкчиге салымчы болганында ону студияга до-рун ийги класска хүлээп алган.

Ол 1945 чылда театр сту-диясын чедикшинин дооскан, Москванын куруенин Луна-рарский атыг театр институ-дунга өрөнөп киреш, 1949 чылда дээр эртемни артист болуп дооскан. Ону Москва хоорайга артып каарын сүм-өлөш турган Мариам төр-зөн Тыванын ажаллаар күзелни илеретпеш, база-ла дедир текеш, аныкыраа тур-куну. Түнгөндө анык ар-тист Тыванын хөгүм-шннн театрына амылал эгелеш, 1977 чылда чөгүтү пенсияге үнгөн. Бир эес кыска-биле чуртадан болса, суралгы ар-тисттер допу-намлары ол ышак болур. Бинала-да дыйж кыжын амылалыгына чү-түрбас боор. Өөрүнүкүн, мунгаралды аринары-даа бар. Ону үжүзенин үштү, коптар болуурусса, тоожу-да үнүп келир.

Мариам Рамазанова бот-боттарына демейлешес өвр-хөвөрлөрнн театрын орус бөлүнгө амылал тургаш тургузуп, кол-кол 100 ажыг ролуа ойнап, 35 чыл дургу-чунда үзүктөл чок амылал. Ол режиссерлал, театрыч

чогаал кезең-даа эргелески-леп турган. Оон-биле чүгала-жып олурага, бир оналал демдиктер күзөи Тыва чеге-ге, чоңа ханы ынап, шуу-ла төрүн чери кылдыр саппал чорур болду. Ол чүтө артист эес, а уруулар чогаалчы болгаш шүлүкү баа. Ол бо-райынара барып, кыжы-леп ажин-кара чок чүгала-жып чоранын чогалын сүтүтүн алган чалаас. Ол С. Сары-оол, С. Пюрбо, С. Сурун-оол, Ю. Коңегеш, К.-Ө. Кудажы оларын шү-лүктөрүн тыва дыйга номчу-п келген. Шынап «Хорлуу-Кадайн» бадыра бээр, чап-тангы, сонууганчык болгай, Тыва дыйды эки билдирген «Денгур-оол» деп шинде Чо-гайын ролон оон тыва до-га ойнаанын көрүчүлөр ут-паан боор.

«Улуг-Хем» чеген чогаал алыманга эне баштай үгерге, Мариам Рамазанова баштайгы бөлүк шүлүктерин парлаткан. Оон ышай ол тыва дыйдан орус дыйче чамдык чогааларын баа олурагын эгелеш кыжыларын бирээ. То-ванын, Пюрболун, Сагаан-оолдун, Көк-оолдун шил-дерин окулдурган. Биланын Виктор Көк-оолдун «Аз, чаражыра», «Алдын чөгө-дө» шилдерин чедикчилет олурагын ышайла. Ол шы-каш ат-сүрагыг артистин 30 ажыг ырларын чок бо-ла ырлажы бээр. Компози-торлар А. Чыргал-оол, Р. Ненденбил, С. Бадыра, В. Тока, Красноарскийн ыры бажычкан С. Трусов, Мос-кванын А. Курченко бол-гыш өскөлөр-даа оон сөс-теринге ырларны чогааткан.

Театр уран чүдүлүнү хоо-чуну Мариам Рамазанова урууларга «Бөрүбэжиг ирейин тоолары» деп ноу-бу орус дыйга бижээн. Ону чогаалын Александр Шюки тыва дыйче олурагын болгаш ур номчу Красно-арскийн ном үндүрер чери пардан эгелей бер-ген. Ол ышакш «Күске-жиз» деп шинде баа би-жээ. 1989 чылда артист Мариам Рамазанованын «Дээрде копка» деп шү-лүктөрүнн чамындаы баа үнгөн. Бо чылым «Улуг-Хем» алымангагы оон «Мөг Белек» болгаш «Хар-тыга аты» деп шини шу-луку Артык Ховалыгын олурагына биле номчуку-лаага чеген.

Мариам тыва театрга артистер Кара-кыс, Мак-сим Мукузгар, Алексей Чыргал-оол, Николай Өл-зей-оол, Ростислав Ке-дебил, Екатерина Ке-дебил, Владимир Мон-галбин, Виктор Көк-оол болгаш өскөлөр-биле-даа эгин кожа амылал, дуза-лажып, эл-найралдыг амылал келген. Оларын-биле найыралды харылаа-ын ам-даа ол утпаан. Ты-ва театры тургузугандан бээр 50 чылды демдиктеп эртрирп турда, ол «Мак-

тал шүлүк» бижээ. Ын-да мындай олурагыл бар: «Байгачыктыг Тыва чегин төддери бис. Кады-деге унер ачып өскүлдү бис. Ыры, шүлүк, шилдеринс чоңа өргүп, Ырак дагалар, дегем шөлдөр эрткилэи бис»

Чогаалчы, шүлүкчү, ар-тист Мариам Рамазанова-нын «Орус кыжылар», «И-на Дулкаанын мезу-шыннара», «Эриг чүрек-тин чогуула», «Трибунал», «Миссис Севеда», «Юстина», «Мариам», «Денгур-оол», «Амылалдан ардын шы-каш» болгаш өске-да шилдерде кол ролдарын ойнааны оон сагыш-сетки-лине өшпөс чыратык бо-лу арткаан. Тывага театр уран чүдүлү хөгүдүлөргө кирген үлү дээр ол «Тыва Республиканын ал-дарыг артыс» деп хун-дугу атты алган. Ол шы-каш Тыва АССР-нин Дээ-ди Соодаини Президи-муну Хундүлөк бажы-биле баа шапкан. Оон анында национал шнй чо-гаалыны лауреады, совет театр уран чүдүлүчү ла-уреады деп шааналары ба-за бар чораз.

Кызылдын хундугу ха-маатын Мариам Рама-занова 1945 чылда тыва эки туралы, хөй салгып ор-ден, медалдарын эли-лекчи Юрий Селен-оол-биле ө-биле туруп, чүрт-паан. Оон Шамия деп оолдуг болган. Ол амыг уде «Иркутский кино-студиянын» режиссер болуп амылал чүтүр. Өнүгү-шнн биле чүтүнү жүжү чарлы берген сонууга-ваан мен. Чүтү дээр хар-назын улгады берген кы-жиден хунда амылалын-га хамаарышкан айтыр-салгып элчок боор деп энген мен. Ол сөөлүр-дөр республиканын хөг-жүмшннн театрынын кол режиссеру болуп амылал турган Иван Степанович Забордин-биле өгөдөн ка-ды чурттай берген болгаш Степан деп оолдуг болган. Ол бо хүнереде Кызылда дис-кожей болуп амылал ту-рар. Рамазанованын амы-дыралы Кызыл хоорай-биле сырын сулдашкан. Ол дугайын бир шүлүгүндө мынчаар бижээ:

«Хөгүдөдөн бажынарны Көрүп чор мен, ынак Тывам! Чүрүм тууду, ынаам китеээн, Сүзүм болган Тыва чүртү».

Тывада суралгаан ар-тистерин бирээ Мариам Алексеевна Рамазанова төр-зөн Тыванынн театры-нын, чок эш-өөрүнү ду-гайын чүгалап олураш, карапарынын чакы төк-түп, мунгаралга азым-тай эскерген мен. Ычан-сөткүлүнө та чүү кирп чеген чүе. Калдыкында, чогаалчыны чедикшинин күзүш үнүтеринге, ол ху-лүмүрүп артып калды.

Чеденги күстүн хулу-мү-рү Тыванын суралгы кы-зы Мариам Рамазанованын сөткн-сартыжынын онмас чөгө болуп артып калды.

артист «Хорлуу-Кадай» деп ат-биле болуучу адын со-дункан дыйе, чоп хөере-диг боор чүе? Тыванын улустун чогаалчы Сте-пан Агабаювич Сары-оол-га турсакталал «Сен алган өөрүн чор мен» деп шүлүгүндө мындай олура-гал ону бадтыкп турар:

«Хорлуу-Кадай» кады чорур өнүгүп болган. Кончуг ынак, ханы төрөп чыган болган. Демур-үжүн узам кааны «Хорлуу-Кадай» Деге базар, уун алчыр угбам болган».

Шынап, уттугар чак-кандыр мен. Мариам уг-байда «Идешейлг амыл-дааны дээр» деп «Билг» нитилелдинг херек демдээ «баа» бар чораз. Ол Ты-ва театр болгаш он ат-сүрагыг кыжыларын дугайында 1500 ажыг лекция-ны чоңа номчан. Ол чүг-ле республика шинге эес, а Абакан, Красноярск, Ир-кутск, Москва, Ленинград хоорайларга бени лекция-ларын хөй-биле номчан. Мариам Алексеевна, шынап-ла, амылалдыг бижыг туртуугу, ойнап турган рол-дарына, өвүр-хөвөрүнн терини ынак, күзүзүна кызы күзүсүр кыжыр-дир.

— Мен Тывага төрүтү-миз-даа болуумза, чүрзөм, сагыш-сөткүлүн ында бү-рүчү-биле сикен. Оон өс-кө хайы-лаа чүрт, чон Ты-вамда деп, мөкөз эргим эес. Хенгит чытап эл-жиз өскөн артист кы-рөм багы бажыныма ки-рип кээрге, дыка-ла өөрү-дүр өмөн. Тыва дугайында хөй-ле шүлүктөрүн бажы-дын Чамдыктери ырлар аларгылаан. Аана өөрү-вайы, ам чүгө өөрүр боор — деп, ол менээ чү-галааш, «Ынак Тывам» деп шүлүгүндө даразын-да олурагын тыва дыйга номчуп беран:

«Хөгүдөдөн бажынарны Көрүп чор мен, ынак Тывам! Чүрүм тууду, ынаам китеээн, Сүзүм болган Тыва чүртү».

Тывада суралгаан ар-тистерин бирээ Мариам Алексеевна Рамазанова төр-зөн Тыванынн театры-нын, чок эш-өөрүнү ду-гайын чүгалап олураш, карапарынын чакы төк-түп, мунгаралга азым-тай эскерген мен. Ычан-сөткүлүнө та чүү кирп чеген чүе. Калдыкында, чогаалчыны чедикшинин күзүш үнүтеринге, ол ху-лүмүрүп артып калды.

Чеденги күстүн хулу-мү-рү Тыванын суралгы кы-зы Мариам Рамазанованын сөткн-сартыжынын онмас чөгө болуп артып калды.

БЫЗАА ЧЕТКЕН ХҮЛБҮС

Элден-даа чүеи кыжы көөр чүе. Ол чеге ая-мен-тин хөй-даа кончуг. Кы-жы хөй саадыгыта кыш-талы. Ол дайым аалымыс Улуг-Шам(башыга) колок доо каларын турган.

Денгур-Кара азыр тер-гине сүтүгү энеэс бар. Бызааны өске бызаалага каттышпас, та керти тура-ры ындап, үрүктү эм-иржи. Бодаарга инектер оштар чери билдир ар-гажок турган хире.

— Амдажаны! Малды кы-жи азырап, көрүлө чораян боор чүе, чү адым бызаал. Оут чок эес, шокор чег-аргамчы-биле өртеп көрү-дөр, оолдары — деп, ав-ажыс диледи. Аргамчыны-биле мончардан так баг-лааш, чедип алгаш чоруп-турус. Шык ол чарын ка-дыр хавак баарына өртеп калдымыс. Чырааны беле тутташ, өргөн бис. Бодаа-рымга, бөгүмза бээр хире эес. Дүшгө сүтүргаш, солуп өртеп кааш, хөй көжөккн кадарып, кош-кош аргалар баарыга чег-төк-каш кып чип тур-бис. Канылаан-ла көөрү-бис, кырынай-ла бисте чүгө хулбис халып ор-Оон соода — бызаавыс. Ады-кыжынымыс чүтү дээр! Багай бызаавыстын моондур өөрүтүр олу-дур деп мунгарынымыс ка-ларын, Ычан-ла кош ар-гажы суржуп алгаш кире бердилер. Чадаг, шынары бак улус чүчү каңчаар, кайгал туруп-туруп, аалче

Малжактымыс. — Бызаавысты хулбүс чедип алгаш чоруп барып — деп, мыс дугаман чүгалады. Мен — адыс келдираймэр болгаш, чүт-ла кыталадым. — Ол чүе чүе? Чан турбады ме — дээр, ав-ажыс туу, бызаа өртөн чеге көрөш — ат чүе. дир! Багай бызааны өлү-рери ол-дур! Халак-халак! Огуам дуу аалче маинаш, аытан дилеп кел — дийр. Ол өйде аалга эр улус чок, шүлту Кара-Бош даг баарында ситен кыдып тур-ган. Көзө-ле. Очур-оол акый. Шамбалыгдан атыгы кы-жи бер-ле чүе сывырып олу.

— Авай! Дуу атыгы кы-жи кел чор! — Экини, оолдары! Бызаавысты ойлдып ор-ышмажыл — дээр, авам өөрүшкүлүү кончуг тур. Көзө-ле. Очур-оол акый. Бызааны сүтга сүп каан дег. Адында дүшкөш, бызааны кажага багал:

— Кончуг хулбүс бы-зааны өдүр өөрүтүр часты. Аы-биле чышыр чегеи, аргамчыны кезиптерме, хөжүкү шаанга кыр туруп чадаш, арый деп туруп келди, угбай. Ону калпак хожя бергенлер ол? — деп-тэр.

— Бо дугамалары бызаа өртөн чүе. Кым билер бы-зааны — дээр, авам бызаа-зынга сүт күдүз берип ту-рам. Ам болуп чорурума, сүт ажи чорашп, аргамчы шагжагар мийзым кызырты-

норго, девидзон ад бызаа-же эес, өртеп кааны та-лаже манзарда, үш-үдүрүм багал каан чери сывырыл-ган, миймыска шүтү кел-дири бөгөн ол боор. Ычан багай бызаавысты ал кылып ар чакыл чери бар. Ол калыр допу ажыр, Баче-Шамбалыг чокшуду-гыке сөөртүнгөн эр бы-заавысты кээрзеш, буга кылдыр салып алган бис. Улуг, шыраа тергени, чүт-ле дөңгүр, ала буга бо-ган. Инек сатган хөжүкү ааларымыс бол-ла ха-лактажы турар чүе.

— Малжыс мады чоруп чүе, уруулар! Тургуул каан сүдүм бызаа төктүрдү. Денгуре — берси! — дээр, жыргам-авам кончугула-дыр. Ошугу-биле дөмөй, инек саар өйде хамык инек ойлдыр, үзөр буга болган. — Күтүн эыг планынга дужадылтай, адырам, чаргы-чамалык бөрүнү — деп, авам чүгалады.

Ол дүшга хөй баа кырип келген. Чыдары чыктылаан чүе. Сарыг башыг, ак кошарымыс бар чүе. Та каа турган. Инек ойлды бээр өртөн ийден кунталарын кел-теш, хөжүкү буганы бут орта үзгөк, үш-дөрт ая-ларылгаш, туруп чадажы. Кемзөн хөжүкүнү көжөз соокаш. Балзанынга та садимпак, та дужаалган. Эдештен-ле маллар чорур чүе. Калдылар азыраан ийи. Меизэ хомуданыг болган.

Эртен ТЕЖИТ.

Харыдан берип көрүңер СӨӨЛГҮ ОРУКЧЕ УДЕЛГЕ ДУГАЙЫНДА

Мөчөн кыжын сөөлгү орук-че удел, орукшудуру ханы кыжылдыг, харысалгалы, хундугу херек болур. Кажан арага элбес, өртөз чик тургу уде аана сунду-дур арагагы кыжыр кыжы мөчөн чеге келеш, арганы өй-хемээл чокка ийип ал-гаш, алгырап, шуугаар, ба-дырлада дег, харын-даа ир-лап-шорнай бээр таварыл-гал турган-на болгай. Харын ам-лаа инагы чүдүлөр бар чадаас. Оон хундүлөк бяч-бес, сактыр-болаар, човаар, эгенир сеткил чок чамдык кы-жылар хөргө укур кыш улус турду.

Бо чорук мөчөн кыжын, оон төрөлөрн чонун хундү-лөзүн, чүлө болуучу харын болган чорук болур-дур. Шаанда мен биятмыс мө-чөн кыжын чок төрөлери ажаан кааш, арагалат турбас, ашпапал-чеменин алгаш, та-рай бээр турганын сактыр-дыр мен.

Ам харын сөөлгү уде арага өзөзгөп, өртөз улгата-нында кыжы ажаган чеге арагалар чорук чүтүртөз деп көөр кыжыр мен. Өске чөрлөдө та каалгы чүе? Чөрлө чышак кыжы (ыла-ныг бичи урулар) мөчөн чеге хөй-ле арганын херээ чок болу дег. Харын-даа мөчөн кыжын төрөлдерин, чонуга сөөлгү чөм — ху-раа кылдыр аны-буру чөм-

нери салаа эки деп бодаар мен. Мен база кыжылдарын көрүп чордум. Ажы-шүжү-ге элзирга ындагы йианан. Орукшудуга хундүлө чон-даа хөй болуу, арага, аыш-чөм-даа арбын болуу деп кыжы бодаар чораян.

Ычангаж чон боттары би-дир. Мен ынан-ла ону, мону арбыладыр кылды деп шыда-лас мен. Шаанда төрөл-бөлүк улус тусай чегелг болуру-биле чегин салып алыр-да турган дыйжар болгай. Чөрлө чышак кыжынн сөткүлүнө хан-төр улус хөргө чыгыс чеге чытса эки ышак-тыр.

Ам сөөлгү уде чүгүленис кайтап тургузу турар бол-ганымыста, чамдык улус мөчөн кыжынн үнер чүтү карып көрүрү улуска көргүзүп ап тувар аларган. Амыг сарыг-жажы чүдү-гөз-биле, мөчөн кыжыр хөргө чыгыс чеге чыдары эки бе, мөчөн кыжын чеди болгаш төрөт тос чоуну кы-дыры албан бе, орус Бүлд төрөлөр хуну турар-дур, ону кайы айны кайы хүнде ка-чаар эртрирер?

Мен бо айтырыларымнн солун дамчытыр ламалары-мыс, шажынын тусай эрме-ниглерн харылап бээрин диледим.

Майы САЛЧАК, Шул суур.

Чаралар бюрозү

Ажыктыг мергежилдиг болуксазыңара

Кымылда «АНЫЯК» деп шенеле өөрөдлөгө-булдулге каттыжымын даразында бир ай хуусаалыг курстарын ажыктыларын чарлап тур:

1. бөрттер даараар талазы-биле;
2. трикотаж даштыкы хеп даараар талазы-биле;
3. аргып даараар талазы-биле;
4. повар.

Устуге курстар ноябрь 2-ден амылал эгелээр.

Оон анында бөлүктүн чет-чесенин барылдаалал ийи ай хуусаалыг секретары референсар курстарына бижилгич баа чоруп турар. Каттыжымыннын адыри: Кызыл хоорай, Коштов ку-дунузу, бажы 52, 314 ду-гаар өрээ, телефону 3-52-73.

Хөгжүм херекелдери сөп-төр «Уран-Сай» булдулге чери Тыванын Кудурга амыл-дакчыларынын Эвидентие ажиттыгын. Роль, плинно, урер хөгжүм септедир дээр организацилар, хамааты кыжы бурзуу 3-66-41, 3-66-29 те-лефоннар, чагыт кылп эгелээ-ринери адыктымыс.

Тыванын Кудурга амыл-дакчыларынын өвиледи.

ЭЖИҢ ШООПНА

(Шоодуг)

Дас кара бажын дугун «Өшүк кези» соода-даа бол, Талыжарын эжин эрин Ору чеге тирпайн келди. Арагагы кулугур деп Адап-суран шаг боор чоруду. Ам бо хүнде болуу чүдээн Аргажок пат чоруп чуну? Сүнгү көрөйи индиктери Эрте уштуп чораян боор сен.

Суран-багынан дегти эжин Эр-лэй чурттан орач чүзү? Дагы көрөйи электерин Далажын чон азынган сен. Ол-бо бактан чораян эжин Она чурттан чооуру чүзү? Сүнгү кезер, лагып үнер Сургад кезер бергеш каңчаар. Дарыгы хүн база барын Далаж чүтөн оларбаан боор. Амылалду ову үзү.

Ана чүт-лаа турп болгай. Чакшы «асакан» эжин шооуун Чамы чораян эес сен бе? Девин чаа-ла шак ол эжин Девин сен көргөн орду: — Арагагааш турп берди. Ат-ла болду — дээр болук. Кара сеткин чоразынын.

Ийиң эжин эскербоз деп. Чүлө сен дээр бие хөвээр Чүрээ шыны арткан чоржук. Унер хүну ийи дээрин. Улеге сен сөгүлөр чүе. Комчанын үлө сен Холчан алган кончунун көр. Кара-оол НАТПИИ-ООЛ.

(Улачымы. Эгез №№ 162, 164, 167, 197, 199, 204 «Шында»).

Эки-ле дээр малдарын мад чыгган эөпек кажаак кыр сүрүкөш, бажы калаа берген чедип келген ашаан көрүп кааш. Назымаанын ха-лак-тырлаа даа аажок.

— Харын чарыгдан кыр-маанарга мези карыган чег-син! Хайыраан малдарымын! Чаш кулу-лаа доруктуруп алары ындап амыр бе. Сен арта-ла экиргеп, байырагаар дээр амырал айтып турган болгаш сен аа. Ооз-ла ха-йыраан уксаалыг аскырымын! — Че, че, болуун амы! — дээр, хөй чүе чүгалаан. Маргай-дажыр хөжүк чок Ынажык келээр ага кылдында турган чыгызыне көрөш, күлүт тынган. Ам оларын хөргө өс-күсүрөй берген ышак болган. Күжүр Дора-Аскыр бар-ган, олар кокайлаан-даа коргар эес. Бөлүгүнү, чаш кулу-наын ортузунче ажыктай чачырып алган соода чүлө хайларын кагыраар, даван-нары пөшүлө, калдып келген кокайын шорзуу. Олар ол-бо талже үе кирерин ораалаш-са-даа, чадажы каар. Харын-даа боттары карак ажит дөңсөт-лө турган болгай. Ам та канчаар чыгып йианан бо деп чыгызыне мунгак кава-биле көрүп алган турза-ла турган.

Саар бөлөр өдөктөн ыраар

КАРА-БАЙ

Тоожудан эгелер

эес. Кажаала үзүп каан ку-луныр бе саар үе чедип хөргө, боттары-ла аштепкн, аваларын кий дей бөгө. Уш шак болгаш-ла, саар бөлөр эмилгери саамый берген, өдөкө манжымтарлар.

Назымаа бе саар хууун тутташ, бөлери «Круул Кру-жга» деп кыйгырышан, кажаа чаныне кыдаштан-кан. Өг-лерины бичи оолдары кууун тыртып бээр дээр ылаажап, салып келир. Незин эмин эдир экиен кулунары эмин эдир тыртары амыр эес, оларын алас чышар-ла кончуг. Арай деп күтөжик тургаш күнү тыртып турган бичи оолдары Ынажык чаптан, боду оларга дузалы берген. Бөлериң сүтүт-ле